

TÜRKÇEDEKİ ARAPÇA KÖKENLİ ÖRTMECE SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE*

ON THE ARABIC ORIGINATED EUPHEMISTIC WORDS IN TURKISH LANGUAGE

Nuray DEMİR ÖZTÜRK**

ÖZ

Etkileşim, bireyler ve toplumlar arasında yadsınamaz bir gerçektir. Bu etkileşim sonucunda, bireyler ve toplumlar ister yakınında ister uzağına olsun kendisinde bulunmayan bilgiyi almak ve kullanmak ister. Bu bilgi tek başına alınmaz, onu karşılayan sözcük ve kavram alanıyla birlikte karşı dile geçer. Dolayısıyla, bir dilin kendi söz varlığında bulunmayan bir sözcüğü kendi diline eklemesine alıntılama denir. Alıntılama gerektiren nedenlerin başında bilgi ve özentisi gelse de ikincil nedenlerden biri sayılabilecek örtmece de önemli bir kavramdır. Örtmece cinsellik, bedenin bazı parçaları, hastalıklar, ölüm, din, boşaltım gibi çeşitli alanlarda kimi varlık ve nesnelere kaynaklı korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelik bir değıştirme olarak adlandırılabilir. Burada amaç sözcükleri değıştirme yoluyla kişide uyandıracak olumsuz etkinin azaltılmasıdır. Bu etki azaltılırken çağrışım gücü yumuşak, zararsız, olumlu olan sözcükler benimsenir. Tabunun etkisiyle kullanıldığı düşünülen örtmeceler için Türkçede *şekle dayalı örtmeceler*, *anlama dayalı örtmeceler* ve *alıntılama* biçiminde yapılan gruplandırmalar söz konusudur. Bu yazıda ise, daha önce hiçbir çalışmada ele alınmamış olan Arapçadan alıntılanmış örtmece sözcükler grubu konu edilecektir. Hem psikolojik hem de kültürel olarak bir kaçınma eylemiyle ilişkilendirilen bu sözcüklerden Türkçe kurallar çerçevesinde oluşturulanlar ele alınmayıp; başka bir kültürel alana özgü sözcüklerin benimsenmesinin nedenleri sorgulanacak ve Arapçadan alıntılanmış örtmece kategorisinde değılendirilen bu sözcükler anlamsal olarak incelenip alt başlıklara ayrılacaktır. Böylece, hem Türkçeye

* Bu makale 03.07.2021 tarihinde dergimize gönderilmiş; 05.07.2021 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 15.07.2021 tarihinde hakem raporlarının değılendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atf şekli; Nuray Demir Öztürk, Türkçedeki Arapça Kökenli Örtmece Söz Varlığı Üzerine, *Karabük Türkojji Dergisi*, Cilt/Sayı: III (2021), Karabük 2021, s. 1-13.

ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885, DOI: 10.7596/katud.20102021.001

** Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, demimurayozturk@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4751-9056>

giren Arapça alıntı sözcük kategorisinin örtmece alanı belirlenmeye çalışılacak hem de Türk dilinin yabancı kökenli bir dilden örtmece alanında kullanmak üzere seçtiği bu sözcükler üzerine saptamalarda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Örtmece, örtmeceli sözcükler, alıntılama, Arapça alıntı sözcük.

ABSTRACT

Interaction between individuals and societies is an undeniable fact. Thanks to this interaction, individuals and societies can access the information that they do not have and use it, whether this information be near or far. This information is not taken alone, it is transmitted to another language with the words and conceptions that correspond to it. When a language receives a foreign word that does not exist in its vocabulary it is called loanword. Although knowledge and emulation come first among the reasons that lead quotation; euphemism, which can be considered as one of the secondary reasons, is also an important concept. Euphemism can be described as an interchange in various areas such as sexuality, parts of the body, diseases, death, religion and excretion in order to prevent feelings such as fear, fright and disgust that certain creatures and objects cause, and to avert bad impressions and connotations. The aim here is to reduce the negative effect on person by changing the words. To reduce this effect, words carrying soft, harmless and positive connotations are selected. For euphemisms that are thought to be used with the effect of taboo, in Turkish there are form-based euphemisms, meaning-based euphemisms and groupings as quotations. In this article a group of euphemistic words transmitted from Arabic into Turkish will be discussed, which has not been addressed in any previous study. Of these words, which are associated with an act of avoidance, both psychologically and culturally, those formed within the framework of Turkish rules are not discussed. Instead, the reasons for the adoption of the words belonging to a certain cultural field will be questioned. Furthermore these euphemistic words transmitted from Arabic will be analyzed semantically and divided into subheadings. Thus, both the euphemistic area of the Arabic words transmitted into Turkish will be tried to be determined and some remarks will be made on the words that chosen from a foreign language to be used in the euphemistic field by Turkish language.

Key Words: Euphemism, euphemistic words, loanword, Arabic loanwords.

Giriş

Toplumlar arasındaki etkileşimin sonucunu en açık şekilde gösteren örnekler birbiriyle temas eden toplumlar arasındaki sözcük alışverişidir. Alıntılanan sözcüklere dikkat edildiğinde büyük bir kısmının ihtiyaç ya da prestijden kaynaklı olarak alıntılandığı görülür. Buna rağmen ikincil ve sık nedenlerden sayabileceğimiz örtmeceler de önemli bir kategoriye oluşturur. Örtmece, Yunanca kökenli *εὐφημισμός* *eu* ‘iyi, güzel’, *pheme* ‘konuşma, söz’ kelimelerinin birleşiminden doğarak ‘güzel kelimelerle konuşmak’ anlamına gelmiştir¹. İngilizcede *euphemism*, Fransızcada *euphémisme*, Almandada *Euphemismus* olarak adlandırılan bu kelime için Türkçede ‘edebi kelimeler’, ‘güzel adlandırma’, ‘hüsnü tabir’, ‘güzelleme’ veya ‘örtmece’ sözcükleri kullanılmaktadır.

Türkçe sözlükte *örtmece* ‘Söylenmesi kaba, çirkin veya sakıncalı görülen nesnelere, kavramların, başka kelimelerle daha uygun ve edipli bir biçimde anlatılması, edebikelam’ olarak açıklanmıştır. Campbell, *örtmeceyi* müstehcen, tiksindirici, tabu olarak kabul edilen veya başka şekilde rahatsızlığa sebep olan, başka bir kelimenin yerini alan kelime olarak tanımlar². Bussmann, *örtmece* için retorik kinaye, aşağılayıcı çağrışımları olan sakıncalı bir kelimenin yerine hoş bir alternatif ifadelerini kullanmıştır³. Howard’a göre örtmece, uygunsuz, sert, patavatsız ifadelerin daha müphem, yumuşak ve dolambaçlı olanlarıyla değiştirilmesi olayıdır⁴. Fromkin ve Rodman’ın tanımında örtmece, korku veren ve hoş olmayan konulardan kaçınmak için kullanılan veya tabu sayılan kelimelerin yerine kullanılan kelime veya kelime gruplarıdır⁵. Abrams, örtmeceyi utandırıcı veya zor durumda bırakıcı olarak düşünülen ifadelerin yerine kullanılan zararsız ifade olarak kullanır⁶. Aksan, örtmeceyi güzel adlandırma olarak nitelemiş ve kimi varlıklardan, nesnelere söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değiştirme olayı olarak tanımlamıştır⁷. Burada verilen tanımlardan yola çıkılacak olursa örtmece için, söylendiğinde hoş olmayacak bir kelimenin etkisini azaltmak amacıyla söylemin değiştirilmesi, anlam değişmesi bile söyleyişin farklılaştırılarak o

¹ Hayriye Bilginer, “Batı Dillerinde ve Türkçede Güzel Adlandırma”, *Türk Dili*, S. 598, Ekim 2001, s. 441.

² Lyle Campbell, *Historical Linguistics*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2013, s. 57.

³ Hadumod Bussmann, *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, Routledge, London 1996, s. 387-388.

⁴ Philip Howard, *The State of the Language*, Oxford University Press, 1985, s. 101.

⁵ Victoria Fromkin-Robert Rodman, *An Introduction to Language*, Harcourt Brace College Publishers, 1993, s. 304.

⁶ M.H. Abrams, *A glossary of Literary Terms*, Harcourt Brace College Publishers, 1993, s.304.

⁷ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, TDK, Ankara 1988, s. 98.

sözcüğü ifade etmek olarak tanımlayabiliriz. Örtmece kavramından bahsedilirken örtmeceyle ilişkili olarak en sık karşılaşılan bir başka kavram tabudur. Kaptan Cook'un seyahatleri aracılığıyla uzak Asya'da konuşulan Polonez dillerinden Batı dillerine oradan da Türkçeye geçen *tabu ta*: işaretlemek, *pu*: olağanüstü kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir⁸. *Tabu* bir toplumdaki dini ve ahlaki kısıtlamalarla desteklenen toplumsal ve kültürel yasaklamalardır. Dolayısıyla tabulardan kaçmak amacıyla insanlar örtmece kelimelere ihtiyaç duyarlar. Böylece bu iki kavramın birbiriyle doğrudan ilişki içerisinde olduğu söylenebilir.

B. Warren, örtmeceleri en yaygın oluşum biçimlerine göre şekle dayanan ve anlama dayanan örtmeceler olarak iki gruba ayırmıştır. Şekle dayalı örtmeceler grubunu üç kısma ayırıp alıntı sözcükleri de bu kısmın üçüncü başlığına dahil etmiştir⁹. Bu çalışmada da ilk olarak Arapçadan Türkçeye alıntılanmış örtmece sözcükleri anlama dayalı olarak gruplayacağız.

A. Türkiye Türkçesinde Örtmece Yapılırken Kullanılan Arapçadan Alıntılanmış Sözcükler

1. Ölümle İlgili Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

Yaşam, ölüm gibi önemli kavramlar bütün insanoğlu için hem ilgi çekici hem merak uyandırıcı olmuştur. Bu kavramlar kullanılırken tüm toplumlarda olduğu gibi bizim toplumumuzda da kavramın insanda yarattığı çağrışımlarla alakalı olarak kullanılan kelimelerde çeşitlilik söz konusudur. Ölümle alakalı kavramlar kullanılırken bir yumuşatma ve ölümün yarattığı sertliği adeta kırmak amacıyla hem Türkçe kendi içinde çeşitli sözcükleri tercih etmiş hem de Arapçadan farklı sözcükler alıntılama gayreti göstermiştir.

1.1. 'Ölü' Kavramı İçin Kullanılan Sözcükler

Türkiye Türkçesinde ölmüş bir kimse için 'ölü' ifadesinin doğrudan kullanılması hem korkutucu hem de ölmüş olan kişiye bir saygısızlık gibi düşünüleceğinden Arapçadan bu kavram için pek çok sözcük alıntılanmıştır, aralarında ince anlam farklılıkları bulunmuş olsa da bu kelimeler 'ölü' kavramı için kullanılmıştır: *naaş* 'ölen insanın vücudu', *beden* 'gövde', *ceset* 'ölü beden', *cenaze* 'gömülmeye hazırlanmış insan ölüsü', *mevta* 'ölmüş kimse', *meyyit* 'ölü', *merhum* 'ölmüş Müslüman erkek', *merhume* 'ölmüş Müslüman kadın', *emval* 'ölüler', *maktul* 'öldürülmüş kişi'.

1.2. 'Ölmek' Kavramı İçin Kullanılan Sözcükler

⁸ Kerim Demirci, "Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine", *Milli Folklor*, 2008, S. 77, s. 22.

⁹ Beatrice Cecilia Warren, "What Euphemisms Tell Us about the Interpretation of Words" *Studia Linguistica*, 46 (2) s. 133.

Ölmek kavramı bir kimse için kullanıldığında sert ve ürkütücü olurken yine bu kavramı daha yumuşak ve hoş bir biçimde ifade etmek maksadıyla hem alıntı sözcüklere hem de çeşitli kelime gruplarına başvurmak Türkçenin tercihi olmuştur:

vefat ‘ölüm’, *mevt* ‘ölüm’, *cinayet* ‘adam öldürme’, *idam* ‘öldürme’, *intihar* ‘kendi kendini öldürme’, *ecel* ‘ölüm zamanı’, *beka alemine göçmek*, *ebedi istirahatgâhına uğurlanmak*, *hakkın rahmetine kavuşmak*, *rahmet-i rahmana vasıl olmak*, *vadesi bitmek*, *vakti gelmek*, *son nefesini vermek*, *ömürü vefa etmemek*, *kurban gitmek*, *emri hak vuku bulmak*, *ebediyete intikal etmek*, *irtihal-i dar-ı beka eylemek*, *maddi vücudu aramızdan uful etmek*, *merhum olmak*.

1.3. ‘Gömüt’ ve ‘Gömmek’ İçin Kullanılan Sözcükler

Ölünün gömülü olduğu yerin ifadesinde ve gömme sözcüğün anlatımında da Türkçenin yine özenli ifadelerle başvurmak için alıntılama yaptığı görülür:

kabir ‘mezar’, *makber* ‘mezar’, *mezar* ‘ölünün gömülü olduğu yer, gömüt, sin’, *metfen* ‘ölünün gömülü olduğu yer’, *defin* ‘gömmek, gömülme’, *gasil/gasıl* ‘ölüyü yıkama’, *gassal* ‘ölü yıkayıcı’, *gasilhane* ‘ölü yıkama yeri’.

2. Hastalıkla İlgili Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

Hastalık, insanların çaresiz ve kendilerini zor durumda hissettikleri bir durumdur. Dolayısıyla hastalıkla alakalı kullanılan sözcükler hasta olan kişinin ruhî dünyasını da olumsuz etkileyebileceğinden bu konuyla alakalı alıntılanmış sözcüklere sıklıkla başvurulur amaç diğer örtmecelerde olduğu gibi hastalıkla alakalı kullanılan sözcüğün insan üzerinde olumsuz etkisini azaltmaktır.

2.1. ‘Hasta’ ve ‘Hastalık’ İçin Kullanılan Örtmece Sözcükler

Hasta insanlardan bahsedilirken ya da hastalıktan bahsedilirken bu durumun yarattığı olumsuzluğu gidermek maksadıyla yine Arapçadan alıntılanmış örtmece sözcüklere başvurulduğu görülür:

alil ‘hasta, sakat, kör’, *afet* ‘hastalıkların dokularda yaptığı bozukluk’, *rahatsız olmak*, *kendini iyi hissetmemek*, *kendini kötü hissetmek* ‘hastalanmak’, *arıza* ‘sakatlık’, *illet* ‘hastalık’, *emraz* ‘hastalıklar’, *illetli* ‘hastalıklı’, *maraz* ‘hastalık’, *marazlı* ‘hastalıklı’, *malul* ‘hasta, sakat’.

2.2. ‘Hastalık İsimleri’ İçin Kullanılan Örtmece Sözcükler

Hastalıklar, insanların hayatları boyunca karşılaştıkları güç durumları oluşturur. Dolayısıyla bu zorlu durumlarla alakalı kullanılan sözcüklere de özen gösterilir, kendi dilimizde ifade ettiğimiz pek çok hastalığın karşısına Arapçadan alıntılanmalarımızı da ekleyerek hastalığın yarattığı olumsuzluğu gidermeye çalışırız:

cerahat ‘yara’, *miskin* ‘cüzzamlı’, *kabız* ‘peklik’, *abraş* ‘alaca hastalığı’, *baras* ‘alaca hastalığı’, *humma* ‘sıtma’, *falic* ‘felç’, *felç* ‘inme’, *nüzul* ‘inme’, *istiska* ‘vücutta su toplanması’, *karha* ‘yara, çiban’, *zührevi* ‘bel soğukluğu’, *cünun* ‘delilik’, *havale* ‘genellikle çocuklarda görülen, ateşli veya ateşsiz olan çırpınma nöbetleri’, *ishal* ‘sürgün’, *nezle* ‘ingin’, *nezleli* ‘nezlesi olan’, *nikris* ‘damla hastalığı’, *sekte* ‘inme’, *veba/taun* ‘hasta farelerden insana geçen bir mikrobun oluşturduğu bulaşıcı hastalık’, *verem* ‘tüberküloz’, *zatürre* ‘batar’, *zatülcenp* ‘satlıcan’.

3. Fiziksel ve Zihinsel Kusurlarla İlgili Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

İnsanların doğuştan getirdikleri ya da sonradan maruz kaldıkları çeşitli sebeplerden kaynaklanan gerek fiziksel gerek zihinsel kusurlarının dile getirilmesi hoş karşılanmaz, burada fiziksel ya da zihinsel bir kusura sahip olan kişinin çevre tarafından dışlanmaması veyahut kendini kötü hissetmemesi adına söylemi yumuşatmak maksadıyla Arapçadan alıntılanmış sözcüklerle bu kusurlar daha nazikçe söylenmeye çalışılır.

3.1. Fiziksel Kusurlarla İlgili Örtmece Sözcükler

İnsanların fiziksel kusurlarıyla ilgili sözcüklerin kullanımında onları bu sözcükleri kullanarak üzmemek, incitmek adına Arapçadan da alıntılanmış örtmece sözcüklere de başvurulduğu görülür:

âmâ ‘kör’, *amya* ‘kör’, *ahras* ‘dilsiz’, *ahvel* ‘şaşı’, *arec* ‘topal’, *asam* ‘sağır’, *aver* ‘kör’, *darir* ‘anadan doğma kör’, *ebkem* ‘dilsiz’, *sakat* ‘engelli’, *alil* ‘engelli’, *özürlü* ‘engelli’.

3.2. Zihinsel Kusurlarla İlgili Örtmece Sözcükler

Zihinsel kusurların ifade edilmesi de tıpkı fiziksel kusurlarda olduğu gibi insanlar için incitici olabilir bu yüzden bu kusurların da söylenilmesinde Arapçadan alıntılanmış sözcüklere yer verilir:

ebleh ‘alık, akli kıt’, *akıl fukarası* ‘deli’, *akıl hastası* ‘deli’, *cünun* ‘delilik’, *mecnun* ‘deli’, *malihülya* ‘kuruntu, kara sevdâ’.

4. Cinsellikle İlgili Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

Cinsellik ve bununla bağlantılı olan sözcükler bütün toplumlarda olduğu gibi bizim toplumumuzda da tabu sayılması nedeniyle örtmece ifadelerle adlandırılır. Cinselliğe dair ifadeler ya da cinsel organların doğrudan ifade edilmesi ayıp sayıldığından Arapçadan alıntılanmış sözcüklerle daha kolayca bu kelimeler söylenilir.

4.1. Cinsel Organ İsimleriyle İlgili Örtmece Sözcükler

İnsanların cinsî organlarıyla ilgili sözcükleri kullanmaları tabu olduğundan bu konuyla alakalı en kolay tercih edilebilecek örtmece biçimi alıntı sözcüklerdir:

ferç ‘vulva’, *alet/zeker* ‘erkek cinsel organı’, *avret/edep/mahrem yeri* ‘ut yeri’, *rahim* ‘döl yatağı’, *makat* ‘anüs’.

4.2. Cinsel Birleşmeyle İlgili Örtmece Sözcükler

Cinsî münasebetle alakalı sözcükler de tabu sayıldığından bunların kullanımında Arapça alıntı sözcüklerin tercih edilmesi insanlar arasında anlaşmayı daha kolaylaştırmıştır:

cima ‘cinsel birleşme’, *meni* ‘dölsuyu’, *bah* ‘cinsî arzu’, *balığ/bülüğ* ‘döl verecek erginliğe erişme’, *cenabet* ‘cünüp’, *ihtilam* ‘guslü gerektiren durum’, *cünüp* ‘cenabet’, *fuhuş* ‘meşru olmayan cinsî münasebet’.

4.3. Cinsel Hastalıklarla İlgili Örtmece Sözcükler

Tıpkı hastalık isimlerinde olduğu gibi cinsî yönden de rahatsızlık ifade eden sözcüklerin kullanımında örtmecelerden yararlanılmıştır:

dirayetsiz, iktidarsız ‘cinsel gücü yetersiz erkek’, *hadım* ‘kısırlaştırılmış erkek’

5. Boşaltımla İlgili Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

Vücuttan sıvı ya da katı bir biçimde atılan atıkları ya da bununla ilgili sözcükleri ifade etmede kullanılan örtmece sözcükler en sık rastlanılanlardır. Toplumsal yaşamda insanlar boşaltımla alakalı sözcükleri kullanmaktan imtina ederler.

5.1. Boşaltım Biçimi İçin Kullanılan Örtmece Sözcükler

Vücuttan sıvı ya da katı biçimde atılan atıkları ifade etmede kullanılan alıntılanmış örtmece sözcükler şunlardır:

bevl, idrar, hacet ‘sidik’, *bevlî* ‘idrarla ilgili’, *gaita* ‘insan pisliği’, *gaseyan* ‘iç bulantısı, kusma’, *istifra* ‘kusma’, *ifrağ* ‘boşaltım’, *kazurat* ‘dışkı’.

5.2. Boşaltım Yeriyle İlgili Kullanılan Örtmece Sözcükler

Vücuttan sıvı ya da katı biçimde atılan atıkların atıldığı yerlerle ilgili sözcüklerin doğrudan söylenmesi toplum tarafından hoş karşılanmaz bu yerlerin ifade edilmesinde de yine örtmecelerden yararlanılır:

lağım ‘dışkıların akması için açılan yer altı yolu’, *memşa, hela, kenef, kabine, hacet yeri* ‘tuvalet’.

6. Kadınların Özel Durumları Hakkında Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

Kadınlar için adet görme, doğum, gebelik gibi konulardan bahsedilirken utanma duygusundan hareketle örtmece ifadelere başvurulduğu anlaşılır:

bekâret ‘kızlık’, *hamile* ‘gebe’, *âdet/hayız* ‘aybaşı’.

7. Hayvan Adlarıyla İlgili Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

Korkulan, dinen makbul görülmeyen ya da söylendiğinde bayağı sayılabilecek ifadelerden kaçınmak amacıyla hayvan isimlerinin kullanımında örtmecelelere başvurulduğu görülür:

hanazir/hinzır ‘domuz’, *merkep/hımar* ‘eşek’, *hayye* ‘yılan’, *kelp* ‘köpek’.

8. Dini Konularla İlgili Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

İnsanlar dinî konularla ilgili gerek korkudan gerekse saygıdan Allah, Peygamber, cin, şeytan yahut dinle ilgili çeşitli konular hakkında kullanılan sözcüklerde örtmecelelere ihtiyaç duyarlar:

8.1. Allah Lafzıyla İlgili Kullanılan Örtmece Sözcükler

Allah lafzı insanlar arasında kullanılırken gerek saygıdan gerekse korkudan kaynaklı doğrudan söylenmekten kaçınılır çoğu zaman Allah lafzı yerine onun sıfatları onu anlatmak ve anmak için tercih edilir:

Alemlerin rabbi ‘canlı cansız tüm varlıkları yaratan ve düzene koyan’, *Aliyyu* ‘en üstün, en yüce’, *Aziz* ‘izzet sahibi’, *Azim* ‘pek azametli’, *Ahir* ‘varlığının sonu olmayan’, *Alim* ‘her şeyi en iyi bilen’, *Batın* ‘mahiyeti akıl ile idrak olunamayan’, *Baki* ‘varlığının sonu olmayan’, *Bari* ‘her şeyi birbirine uygun yaratan’, *Basir* ‘en iyi gören’, *Celil* ‘celalet ve ululuk sahibi’, *Cenab-ı Hak* ‘Hakkın ta kendisi olan’, *Cami* ‘istediğini, istediği zaman istediği yerde toplayan’, *Cebbar* ‘dilediğini zorla yaptırmaya muktedir’, *Evvel* ‘kendi varlığının evveli olmayan’, *Fettah* ‘her türlü müşkülleri açan ve kolaylaştıran’, *Gani* ‘çok zengin, her şeyden müstağni olan’, *Gaffar* ‘mağfireti pek çok olan’, *Gafur* ‘mağfireti çok olan’, *Habir* ‘her şeyin iç yüzünden haberdar olan’, *Hak* ‘varlığı hakiki bulunan’, *Halik* ‘yoktan var eden’, *Halik-i Lemyezel* ‘ezelî, ebedî ve her şeyi yaratan’, *Halim* ‘cezada acele etmeyen’, *Hafid* ‘dereceleri alçaltan’, *Hamid*, *Hakim* ‘her işi hikmetli’, *Hay* ‘sonsuz hayat sahibi’, *Hakem* ‘mutlak hakim olan’, *Hak Teala*, *Halik-i Azam* ‘yüce yaratan’, *Hafiz* ‘her şeyi koruyan’, *Hasip* ‘kulların hesabını gören’, *Hadi* ‘hidayete erdiren’, *Hu* ‘Allah’, *İlahi* ‘Tanrıya özgü’, *İlahi Adalet*, *Kavi* ‘kudreti en üstün’, *Kuddus* ‘her türlü eksiklikten uzak olan’, *Kahhar* ‘her şeye hakim ve galip olan’, *Kabid* ‘dilediğine darlık veren’, *Kayyum* ‘varlıkları diri tutan’, *Kadir* ‘dilediğini yapan’, *Kebir* ‘çok büyük olan’, *Kerim* ‘çok ikram eden’, *Latif* ‘bütün incelikleri bilen’, *Mevla* ‘Tanrı’, *Musavvir* ‘varlıklara şekillerini veren’, *Melik* ‘mülk ve saltanatı sürekli olan’, *Malikü'l-Mülk* ‘mülkün sahibi olan’, *Mecid* ‘övgüye layık bulunan’, *Mucib* ‘duaları kabul eden’, *Muhyi* ‘can veren’, *Macid* ‘kadri ve şanı büyük’, *Mukaddim* ‘dilediğini yükselten’, *Metin* ‘çok güçlü’, *Muktedir* ‘dilediği gibi tasarruf eden’, *Mani* ‘dilemediği şeyi engelleyen’, *Mütekebbir* ‘büyüklükte eşi ve benzeri olmayan’, *Muahhir* ‘dilediğini alçaltan’, *Müheymin* ‘her şeyi gören, gözeten’, *Mü'min* ‘gönüllerde iman ışığı uyandıran, kendisine sığınanları rahatlatan’, *Nafi* ‘fayda

verenleri yaratan’, *Nur* ‘alemleri nurlandıran’, *Rahman* ‘dünyadaki bütün yaratılmışlara merhamet eden’, *Rab* ‘bir şeyi düzelten, gereğini yerine getiren’, *Rahim* ‘ahirette müminlere sonsuz ikramda bulunan’, *Rezzak* ‘rızkı veren’, *Rauf* ‘çok merhametli’, *Raşid* ‘doğru yolu gösteren’, *Sabur* ‘cezada acele etmeyen’, *Sahib* ‘koruyan’, *Semi* ‘her şeyi işiten’, *Samed* ‘herkesin muhtaç olduğu’, *Selam* ‘her tehlikeden selamete çıkararak’, *Şekur* ‘çok sevap veren’, *Şehid* ‘her yerde her zaman hazır olan’, *Vacid* ‘istediğini bulan’, *Vehhab* ‘karşılıksız hibeler veren’, *Vahid* ‘fiillerinde, zatında, sıfatlarında eşi benzeri olmayan’, *Vali* ‘kainatı idare eden’, *Varis* ‘her şeyin asıl sahibi olan’, *Vasi* ‘ilmiyle her şeyi kuşatan’, *Veli* ‘inanınların dostu’, *Vekil* ‘kendisine tevekkül edenlerin her işini yola koyan’, *Zahir* ‘varlığı açık olan’.

8.2. Peygamber Efendimiz İçin Kullanılan Örtmece Sözcükler

Peygamber efendimizden söz edilirken saygıdan ismi zikredilmez onun yerine yine örtmece ifadelerden yararlanılır:

emanet / *Fahr-i Kainat* / *Fetanet* / *Hatemü'l-Enbiya* / *İsmet* / *Nebi* / *Sıdk* / *Resul* / *Tebliğci* ‘peygamber’

8.3. Dinî İfadeler İçin Kullanılan Örtmece Sözcükler

Dinî ifadelerin kullanımında, cin, şeytan gibi varlıklardan bahsedilirken örtmece sözcüklerden yararlanıldığı görülür:

ar ‘utanma’, *ayıp* ‘eksiklik, müstehcen’, *cürm* ‘suç’, *racim* ‘Şeytan’, *zani* ‘zina eden’, *zina* ‘nikahsız birleşme’, *facir* ‘zina ve işrete düşkün’, *eytam*, *yetim* ‘babası ölmüş çocuk’, *ifrit* ‘Cinlerin çok zararlı ve çok korkunç olanı’, *Allahsız* / *imansız* / *inkarcı* / *kitapsız* / *secdesiz* / *tövbesiz* / *zındık* ‘inançsız kimse’, *hayır* *hasenat*, *hibe* ‘sadaka’, *nifak*, *müzevvir* ‘dedikodu’, *adem*, *kabahat*, *nakısa*, *noksan*, *özür* ‘kusur’, *gusl* ‘abdest alma’.

9. Mesleklerle Alakalı Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

Kimi zaman kişinin yaptığı mesleklerden bahsedilirken karşı taraf hakkında aşağılayıcı ifadeler yer verilmemesi için de örtmece kelimelere başvurulabilir:

hizmetli ‘çöpçü’, *rakkas* ‘köçek’, *harami* / *eşkıya* ‘hırsız’, *gassal* ‘ölü yıkayıcı’.

İnsana Ait Özelliklerle İlgili Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

İnsana ait çeşitli özelliklerden bahsedilirken de çoğu zaman örtmecelerin tercih edildiği görülür:

mülevves ‘pis, kirli’, *fıravun* / *gaddar* / *nemrut* ‘acımasız’, *dirayetsiz* / *kabiliyetsiz* / *misikin* ‘beceriksiz’, *mektep görmemiş* / *mürekkep yalamamış* / *terbiyesi kıt* ‘bilgisiz, cahil’, *bahil* / *hasis* ‘cimri’, *üryan* ‘çıplak’, *gamsız* / *ferah* /

havai ‘dertsiz’, *hasım* ‘düşman’, *firari* ‘kaçak’, *evbaş* ‘ayaktakımı’, *fitneci* ‘dedikoducu’, *adi / ahlaksız* ‘namussuz’, *amele* ‘işsiz’, *mahude* ‘kötü kadın’.

Diğer Alıntılanmış Örtmece Sözcük Örnekleri

Yukarıdaki anlam kategorilerine dahil olmayıp çeşitli konular hakkında da kullanılan bazı örtmece alıntılanmış sözcükler vardır:

afet ‘deprem’, *adavet / husumet* ‘düşmanlık’, *afat, afet* ‘felaket’, *mahpus* ‘cezaevi’.

B. Arapçadan Alıntılanmış Örtmece Sözcüklerin Anlam Özellikleri

Bütün dillerde herhangi bir sözcük tek anlamıyla sınırlı kalmaz. Sözcüğe yeni anlamlar eklenmesiyle anlam genişlemesi veya sözcüğün var olan anlamlarının ortadan kalkmasıyla anlam daralması, sözcüğün anlamında iyiye doğru bir gelişme olmuşsa anlam iyileşmesi tam tersi sözcüğün anlamında kötüleşme olmuşsa anlam kötüleşmesinden söz edilebilir.

1. Anlam Daralması: *hizmetli* ‘hademe’, *abdal* ‘cimri’, *harem* ‘eş’, *helallik* ‘nikahlı eş’, *münasebette bulunmak* ‘cinsel ilişki’.

2. Anlam Genişlemesi: *âdembaba* ‘parasız, aç, en kötü durumdaki mahkûm, afyonkeş, hayatta bir şeyi olmayan’, *belalı* ‘yolsuz kadının zorba dostu’, *küfretmek* ‘sövmek’.

3. Anlam Kötüleşmesi: *ahbap* ‘borcuna sadık olmayan’, *şifayı bulmak/kapmak* ‘hastalanmak’, *vakti gelmek* ‘ölmek’, *tezkeresini eline vermek* ‘kovmak’, *küfretmek* ‘kötü söz söylemek’.

C. Arapçadan Alıntılanmış Örtmece Sözcüklerin Oluşum Şekilleri

1. Şekle Dayanan Örtmeceler

a) Kelime Yapımı

1. Birleşik Sözcük: *Umumhâne* ‘genel ev’.

2. Türemiş İsim: *Besmelesiz* ‘çocuklar için piç anlamında kullanılan kelime’, *evraksız* ‘şerefsiz’.

3. Kısmı ad, akronim: *Sinkaf* ‘erkeklik organı’.

b) Ses Değişiklikleri

1. Ses Türemesi: *iskata* ‘düşürme’.

2. Hece Düşmesi: *Hümmatun* ‘baykuş’, *şaapmak* ‘cinsel ilişkide bulunmak’.

c) Kelime Grupları

1. Dua, Alkış: *Size/sizlere ömür* ‘bir kimsenin öldüğünü bildirmek için kullanılan söz’.

2. Deyim: *Dünyada misafirliği bitmek, dünyadan göbek bağına bir makas kesmek, ecel şerbeti içmek, hakka kavuşmak, hakka yürümek, hayata gözlerini yummak, imamın kayığına binmek, rahmet-i rahmana kavuşmak, yalancı dünyaya konup göçmek ‘ölmek’.*

2. Anlama Dayanan Örtmeceler:

1. Tür adı kullanma: *akıl hastası ‘deli’, hayat kadını ‘fahişe’, miskin hastalığı ‘cüzzam’.*

2. İma etme: *İsmi lazım değililer ‘cin’, iyi saatte olsunlar ‘cin-peri’, malum ev ‘genelev’.*

3. Benzetme, teşbih: *imamın kayığı ‘tabut’.*

4. İroni, Gülmece: *kereste müdürü ‘görgüsüz’, orman kibarı ‘ayı’, şerbetli sürüngen ‘yılan’*

5. Abartma: *beraber olmak ‘evlilik dışı ilişkide bulunmak’, dedem akıllı ‘bunak’, hediye vermek ‘rüşvet’, ahiret uykusu ‘ölüm’, Allah devesi ‘sinek çeşidi’.*

7. Ad aktarması: *mektep görmemiş ‘cahil’, vesikalı ‘resmi olarak izin almış fuhuş yapan kadın’.*

8. Deyim aktarması: devletli ‘baykuş’.

9. Özel adların genelleştirilmesi: *Ali Fatma ‘öldürücü hastalık’, Ali Rıza ‘votka’, Ahmet Çavuş ‘rüşvet’, Fatmacık ‘böcek türü’, Firavun ‘acımasız’, Hacı Murat ‘baykuş’, İshak ‘baykuş’, Kara Heççe ‘hamam böceği’, Karafatma ‘hamam böceği’, Mahmut ‘aptal’, Muratçık ‘baykuş’, Nemrut ‘acımasız’, Süleymançık ‘kertenkele’, Yusufçuk ‘baykuş çeşidi, ev kertenkelesi’.*

10. Anlam değişmesi: *hicran ‘iltihap’, Leyla ‘sarhoş’.*

SONUÇ

1) İnsanlar, tabu olarak gördükleri olay, durum, nesne veya kişi hakkında örtmece kelimelerden yardım alırlar, böylece söylem değiştirilerek psikolojik olarak kendilerini ve başkalarını rahatlatırlar.

2) Örtmece yapma yolları dil içi çeşitlilik gösterebildiği gibi, bir başka dilden sözcük alıntılama şeklinde de tabu sayılan ifadeler karşılanabilir.

3) Arap-Türk dil ilişkileri bağlamında Arapçadan çeşitli alanlarda sözcük alıntılanmış olduğumuz gibi örtmece kullanımında da çeşitli kelimelere başvurduğumuz anlaşılmıştır.

4) Arapçadan alıntıladığımız örtmece sözcük kategorilerini incelediğimizde en sık dinî konular, cinsellikle ilgili konular ve ölümle ilgili konularda sözcük alıntıladığımızı görmüş oluruz.

5) Türkçenin Arapçadan örtmece sözcük alıntılama konusundaki motivasyonunun dinî konular ve mahremiyet üzerinde yoğunlaşmasının altında yatan en önemli faktörlerin psikolojik ve dinsel temelli olduğu anlaşılabilir.

6) Türkçe Arapçadan sözcük alıntılarken ya isim olarak alıntılanmış ya da Türkçe yardımcı bir fiille birlikte kullanmıştır.

KAYNAKÇA

ABRAMS, M.H., *Aglossary of Literary Terms*, Harcourt Brace College Publishers, 1993.

AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, TDK, Ankara 1988.

BİLGİNER, Hayriye, “Batı Dillerinde ve Türkçede Güzel Adlandırma”, *Türk Dili*, S. 598, Ekim 2001, s. 441-445.

BUSSMANN, Hadumod, *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, Routledge, London 1996.

CAMPBELL, Lyle - MIXCO, Mauricio J, *A Glossary of Historical Linguistics*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2007.

CAMPBELL, Lyle, *Historical Linguistics*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2013.

ÇELİK, Cengiz, *Türkiye Türkçesinde Örtmece ve Tabu Kelimeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kıbrıs: Doğu Akdeniz Üniversitesi, 2011.

ÇİFTÇİOĞLU ÇABUK, Arzu, “Türkçedeki Örtmece Sözlerin Oluşum Yolları”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, C. 4, S. 5, s. 136-160.

DEMİR ÖZTÜRK, Nuray, *Eski Anadolu Türkçesi Tıp Metinlerindeki Arapça Alıntı Kelimeler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2021.

DEMİRCİ, Kerim, “Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine”, *Milli Folklor*, 2008, S. 77, s. 21-34.

FROMKIN, Victoria – RODMAN, Robert, *An Introduction to Language*, Harcourt Brace College Publishers, 1993.

GÖKÇÜR, Engin, “Türkmen Türkçesinde Tabu ve Örtmeceye Dayalı Söz Varlığı Üzerine”, *Karadeniz Araştırmaları*, 2019, C. XV, S. 64, s. 671-684.

HOWARD, Philip, *The State of the Language*, Oxford University Press, 1985.

LINFOOT-HAM, Kery, “The Linguistics of Euphemism: A Diachronic Study of Sexual Euphemism Formation”, *Journal of Language and Linguistics*, Vol. 4, No 2, pp. 227-263.

OSPANOVA, Gulmira, *Türkiye Türkçesinde Örtmeceler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

SAĞOL YÜKSEKKAYA, Gülten, “Türklerde Ölüm Algılanışı ‘Ölmek’ Karşılığı Kullanılan Kelimelerde Hareketle”, *Uçmağa Varmak Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 3-41.

TÜRKMEN, Seyfullah, “Türkçede Örtmece Sözler”, *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, S. 23, s. 131-140. *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1963-1982)*, I-XII. cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Türkçe Sözlük (2005). Hazırlayanlar Akalın, Şükrü Haluk [ve öte.] 10. Basım. Ankara: Türk Dil Kurumu.

XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesi Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (1963-1977), Türk Dil Kurumu, Ankara.

WARREN, Beatrice Cecilia, “What Euphemisms Tell Us about the Interpretation of Words” *Studia Linguistica*, 46 (2) s. 128-172.